

БАЛКАНСКИ, Тодор (София, България)

ТРОЯН, ТРАЯНОВ ВАЛ, ТРАЯНОВИ ВРАТА

Troyan, Trajanov val, Trajanovi vrata

An analysis of the names Troyan, Trajanov val, Trajanovi vrata supported by data from linguistic and archeological research gives enough grounds for the following conclusions:

-there is no reason to believe that the settlement name Troyan is derived from the name of Emperor Trajan.

- there is no reason to believe that the name of Emperor Trajan, *Traianus* in Latin, had become Troyan in Bulgarian through a vowel shift.

-the big heights/walls in Bessarabia, later called Trajanovi valove, are actually heights/walls built by the Proto-Bulgarian tribe Aspar, after which the land was called Aspar eri. The most appropriate name for these military facilities built by our people in the lands which were ours then but today are the lands of Bessarabia, is Asparovi valove, resp. Upper Asparov val, Lower Asparov val which is a case of paronymy with Asparuhov val, the name of the facility or wall actually built by the Bulgarians of Khan Asparuh in the lands of present day Bulgaria.

Keywords: history, archeology, castle names, Bessarabia

Темата в българската ономастика е начената от Н. Ковачев, Топонимията на Троянско, 1969, където има солидна статия за името *Троян* като ойконим (с. 64). Именитият ономаст стига до идеята за етимон на селищното име *Троян*:

1) латинското императорско име *Траян* (Traianus), чието неударено *a* се преглася в *o*;

2) стб. теоним *Троянъ* : Троян (пак там)

3) старо прилагателно с *-јъ* : **Троянъ* (и определяемо от м.р. като *мост, друм, път, требеж и под.*), впоследствие декомпозиран *Троян* (Н.

Ковачев, За произхода на селищните имена, в: За произхода на географските имена в Ловешки окръг, Ловеч 1986, 47 с.).

Друго становище, изказано от мене (устно при Ал. Войникова, Селища с българско население в ЮЗ Буджак, С, 2008: 188) е по бълг. ЛИ Троен:Троян (за трето поред дете в семейството). Не по-различно от изказаните становища застъпва и Б. Симеонов (Произход на името на град *Троян*, БЕ, 1965, 6: 523-529).

Малко вероятно е името да е по това на император Траян, лат. Traianus, което коректно прегласява в бълг. Троян. Селището няма средновековна българска история, няма и обект, който би могъл да бъде свързан с името на император Траян.

За мене най-вероятно името е мотивирано от бълг. **троянъ* ‘мразовит, снежен’ – за високо поле, където е и селището, а то по теоним на българските славяни *Троян* за бог на студа, снега и мраза. Името му не е случайно: в сръбските източници е представян като триглаво божество (А. Бычков, Энциклопедия языческих богов. Мифы древних славян, М., 2001: 289 смята, че става име за божеството с друго име *Триглав*). Този *Троян*, стб. *Троянь* е записан в апокрифа „Ходене на Богородица по мъките” (XII в.). Конотирането на теонима Троян до **Троян* : **троян* ‘мраз, студ’ е нормален процес (за него повече при Е. Отин, Словарь конотативных собственных имен, Донецк, 2004). Първата хипотеза за възможността теонимът *Троян* да бъде мотивантът на СелИ Троян сякаш е на Н. Ковачев (Троянско: 65). Идеята обаче за вероятността етимонът да е конотативното **Троян*, респективно деонимът **троян* ‘мраз, студ, натрупан сняг и под.’ множеството имена с *Троян* : *Траяне* на Г. Ф. Чеботаренко, *Траяновы валы Днестровско-Прутского междуречья, Республика Молдова*, в: Добруджа, 14-16, Добрич, 1999: 69, срв.: „Троян славянское название зимнего божества потерял свое первоначальное толкование, приобретая новый смысл – сугроб снежный, много снега или белизны, которые приобрел у восточнороманского элемента в языке”. В това обяснение грешката е само една: отъждествяването на стб. и сръбското *Троянь* с името на император *Траян* (романското *Траян/ус*), управлявал в началото на н.е. Българският (а и сръбският език) контактува пряко с балканския латински език и би предал лат. *Traianus*, както вече се каза, със стб. *Троянь* : *Троянь*. Няма обаче

никакви основания този късен за славянската митология латински *Троян* да мотивира като метонимна структура името на славянския теоним *Троян*, създаден много преди него. Името му е изцяло славянско, от т.нар. числителна антропонимия: *три* : *Троен* : *Троян*, което се потвърждава от другото име на божеството *Триглав*.

Траянови врата

Произволно избрах този кастелоним, сега и име на проход между Ихтиманското и Пазарджишкото поле, за да представлява групата имена, създадени по името на император Траян (98-117 г) като: *Траянов друм*, *Траянов път*, *Траянов град* и под.

Основният въпрос пред българската езикова археология е следният: латинското *Traianus* при заемането в българския език би трябвало да прегласи в *Троян*, както вече неведнъж се подчерта. Това обстоятелство би било безизключително, ако не съществуваше явлението паронимно сближение и респ. народноетимологично осмисляне. Латинското *Траян/ус/* не би се подложило на действието на посочената фонетична промяна, която предава неудареното *a* като *o* (*Траян/ус/* : *Троян*), защото самото име *Траян*, ако е заето от българите, а безспорно е заемано, не е усещано като чуждо. Смятано е за еднакво с българското защитно име *Траян*, у Илчев: 493 обяснето по *Трайо* и *-ан*, така и у Ковачев: 519, Станковска: 279; Заимов: 222 го регистрира в XI в. Омонимията на българското *Траян* по *трая* и *Траян* по лат. *Traianus* е представена единствено при Станковска (цит. съч).

Следователно, ако мотивантът на голяма част от имената, типове представени от Траянови врата, е действително латинското императорско *Траян/ус/*, то за българите е било осмислено по нашето Траян, което обстоятелство е предопределило запазването на имената като *Траянови врата*, *Траянов друм*.

Траянов вал

Това име носят две съоръжения в днешна Молдова и Украйна. В рускоезичната география се наричат *Нижний Траянов вал* и *Верхний Траянов вал*.

Горният Траянов вал започва от селището Леоово при Прут и спира след 138 км изкоп и насип на южния бряг при село Кацкан на Днестър в Молдова. *Долният Траянов вал* тръгва от молдовското село при Прут Вадулуй Исаак и минава в северните краища на езерата Кагул, Ялпук, Катлабук и Китай, като голяма част от 124-километровото му трасе е в зоната на българските селища в Украйна, Одеска област (виж повече при Н. Куртев, Селища с българско население в Северозападния Буджак, В. Търново, 2006; А. Войникова, Селища с българско население в Югозападния Буджак, В. Търново, 2008). Българите отскоро наричат съоръженията Траян вала, Траяновия вал (Куртев: 262). В село Мирное на Молдова го наричат *Бризната* (Куртев: 90), някъде – *Змиярника* (архив ТБ). Българите научават името *Траянов вал* от молдованите, с които живеят съвместно. Северният вал се нарича от населението, вече в малцинство българско, *Шанца : Шанц*. Създадено е от немските колонии в района по нем. *Schanze* ‘окоп’.

Името *Valea lui Traian : Valea Traianului* рано навлиза в историята и в топонимията на молдованите чрез румънската история, която изучават в училище. За първи път се явява в „Описанието на Молдова” от Димитър Кантемир. Разказва се версията, че император Траян придошъл в тази земя със 600 000 войска. От този брой всеки ден изпращал 100 000 легионери да копаят вала. Така било изградено съоръжението. Тази версия безкритично е въведена и в молдовската, респ. румънската ономастика. Така например водещият молдовски ономаст Анатоли Еремия, Географическите названия разказват, Киш. 1990: 123, разработва голяма статия „Валурилелуй Траян” ‘Валове на Траян’. Без каквато и да е аргументация, пише следното: „Специалисти в области истории и археологии утвърждават, что эти валы представляют собой древние фортификационные сооружения оборонного характера. Нижний вал был построен римлянами III в. н. э. Как известно, в начале II в. н. э. римляне завоевывали большую часть северодунайских территорий, в том числе земли даков, которые были превращены в провинцию Римской империи. В период господства в Дакии (106 – 271 гг. н. э.) римляне с целью защиты провинции от набегов варваров соорудили на границах земельные укрепления со сторожевыми постами. Еще в I в. н. э. римляне проникают на север Черного моря и захватывают древнегреческие города. В 56 – 57 гг.

римските войска били дислоцирани в грешеской колонии Тирас (ныне г. Белгород-Днестровский). Согласно письменным памятникам, во II – III вв. римские легионы находились и в городах по Дунаю, откуда наблюдали за флотом, таможней и земляными валами. Предполагается, что верхний вал был воздвигнут в IV в. местными племенами. Земляные валы представляют собой особый интерес для науки, поэтому они взяты под защиту государства.

Народное название валов – Троян. Оно воспроизводит имя римского императора Траяна (98 – 117 гг. н. э.), который во время своих походов построил многочисленные укрепления на юге Европы. Этимологическая эволюция топонима была следующей: антропоним *Traianus* > слав. апеллятив *троянъ* „земляной вал”, „древнее земляное укрепление” > молд. апеллятив *троян* (с тем же значением) > топоним *Троян*.

В форме *Троян* топоним отмечен в документах XVI в. Например, в грамоте от 2 июля 1502 г. говорится, что Штефан Великий выделяет монастырю Путна село „на Фрумоаса, а именно Фарчений... внизу от Трояна”, и „озеро Черленул”, в пределах которых указывались ориентир, „через Троян наверх, к великой насыпи”. Современные наименования *Валуллуй Траян де Жос* и *Валуллуй Траян де Сус* являются книжными образованиями, относящимися к ближайшему периоду нашего времени”.

На историчесте е известно обстоятелството, че император Траян не е минавал река Прут, следователно не може той да е изградил съоръженията. Безспорно обаче водещ е археологическият им статут. Докато Еремия не съобщава становището на нито един сериозен археолог и респ. резултатите от археологическото проучване, то тук трябва да се каже, че валовите са проучени от големия и сериозен екип на Г. Б. Федорова. Отхвърлена е изцяло тезата за строителството им в римско-византийско време. Датирането на археологически материал е точно в VI – VII век, време, което съвпада с присъствието на булгарите в тази земя. Г. Чеботаренко: 69 е категоричен, че става въпрос именно за *Аспаруховите българи*. И в този случай явно избързва. Става въпрос за българското обединение *аспар*, по което е и името на днешна Бесарабия – *Аспар ери*, в историческата хоронимия на Европа (повече при Т. Балкански, *Аспар ери* : *Аспаз ери* – старинно хазарско, печенежко и

куманско име на България, в: Българите в Северното Причерноморие, т. IX, Одеса, 2006: 465 сл.).

Налице е български обект, който българският език представя с точното име *Браздата*. Имал ли е друго българско име обектът, засега е трудно да се реши. Що се отнася обаче до новото книжно име *Аспарухов вал*, с което южният Траянов вал присъства в българската история (вж. и в Енциклопедия България I: 145 *Аспарухов вал* за съоръжение в България при Аспарухово, Варненско, но не и за този в Бесарабия?!), трябва да се каже, че е повече от успешно. Сrv. тук и коментар на Чеботаренко: 69: „Таким образом датировка, по крайней мере, нижнего Трояна, следует принять как VI – VII в. Этот период как раз и является тем периодом противостояния славян и Византийской империей на унае. Неясно было зачем сооружались эти насыпи? При рассмотрении археологических данных района верхнего и нижнего Троянов, картографируя местность и сопоставляя их с письменными данными того периода мы получили закономерность: все памятники славян, расположенн, к северу от верхнего Трояна и к югу от нижнего Трояна. В то же время между этими сооружениями в Буджакской степи они отсутствуют полностью. К северу от верхнего Трояна памятников VI – VII в. известно более 40, в то же время как к югу от нижнего Трояна до Дуная известны более 80 памятников (поселений). Между ними не известен ни один памятник за исключением нескольких поселений расположенных в пойме рек Прута и Днестра. Сопоставляя данные ПВЛ о том, что „тиверцы сядяху по Днестру оли до моря”, это положение археологических памятников полностью подтверждают летописи. Сопоставляя данные византийских хроник, в частности Феофана Исповедника и патриарха Никифора, о приходе болгар на Дунае, подтверждается и положение славянских поселений к югу от нижнего Трояна. Не исключено, что именно тот „Оугъл” и был расположен между нижним Трояном, Дунаем, Озером Китай и Прутом, со своими озерами, заболоченными местами вдоль Дуная е Прута, о котором говорить византийский хронист. Тем более, что он же говорит о частичном переселении славян, в частности „семи племен” и „Северов” Аспарухом для защиты пограничных районов Болгарского каганата. Таким образом, имея ввиду, что такое сооружение не остановило Аспаруховых болгар в своем передвижении, мы можем с определенной долей

вероятности говорить о назначении Троянов и Днестро-Прутском междуречья как пограничных линий, между земледельцами-славянами и кочевниками-скотоводами, как в южном направлении, так и в северном. Видимо, одно из „семь племен” Феодана и создали нижний Троян как межа со стороны степи. „Оглосу” посвящены труды многих современных историков. Все они исходили из презумпции чего-то изолированного со всех сторон природными препятствиями. Таковых в этом регионе являются Прут и Дунай, Придунайские озера. Но здесь имеется и рукотворное препятствие, вернее демаркационная линия, межа изолируя ее от степ, где кочевали мирные скотоводы. Для Аспаруховой же оры эта межа не явилось препятствием, так как она таковой и не являлась с военной точки зрения.

Название „Троян” принятое местным населением возникло довольно поздно, но всяком случае не ранее заселения края Восточнороманским элементом, в данном случае Молдованами и утверждения Молдавского средневекового княжества в его ранних границ ах. „Троян” славянское название зимнего божества потерял свое первоначальное толкование, приобретая новый смысл – „сугроб снежный”, много снега или белизны, который приобрел у восточнороманского элемента в языке. Представляют интерес с этой точки зрения и такие понятия как „Трояновы вещи” и „Трояновы пути”, которыми автор „Слова о полку Игореве” и „Мучения Пресвятой Богородицы обозначают времена и тернистые пути”. Поход князя Игоря произошел в 1020 году. По мнению толкователя понятия „вечи (т.е. века) Трояны” Е. И. Чепура таких веков было семь. Последний – времена княжений Ярослава, Всеслава, Олега Светославовина и других правителей в Киеве – в общей сложности в 60 лет (с 1020 по 1080 г.). Шесть предыдущих веков составляют, таким образом, 360 лет. Если отнять их от 1020 года, год Игоревы похода, мы получим дат, 660 год н. э., который служит как бы началом „Трояновых валов”. Этот год почти совпадает с приходом Аспаруховых болгар-тюрков, которые вытеснили племя славян-язычников из „Оглоса”. Примерно в это же время завязываются первые контакты славян с романизованным населением Балканского полуострова, что и привело к формированию новой этнической общности „влахов” или „волохов” от которых и происходят

в дальнейшим различные разветвления восточнороманских этнических групп средновековья (начиная с X-XI вв.).”

В заключение трябва да се каже:

– няма основание селищното име *Троян* да се извежда от името на император *Траян*

– няма основание името на император *Траян*, лат. *Traianus*, да прегласи в български език на *Троян*.

– големите, наречени по-късно *Траянови валове* в Бесарабия, всъщност са валове, изградени от булгарското племенно обединение *Аспар*, по което и земята е наречена *Аспар ери*. Най-подходящото име за тези съоръжения, изградени от нашия народ в тогава нашата земя *Аспар ери*, днес Бесарабия, е: *Аспарови валове*, респ. *Горен Аспаров вал*, *олен Аспаров вал* в паровимия с *Аспарухов вал* за съоръжението, изградено вече от аспаруховите българи в днешна България.

Проф. д-р Тодор Балкански, София, Институт за български език. Издадени над 30 монографии в областта на ономастиката, краезнанието, просопографията.

tbonomastica@abv.bg